

C-J Charpentier©

**JAKTEN PÅ
HARRY LIME**

– sjuttiotvå timmar i Wien

Essay

Wienervals

Det är den tristaste av årstider, januari 2013 och snöfall mellan ymnigt och slask, snål vind och jämngrå himmel, två-tre grader under nollan, och jag sitter på CAT-tåget – ljusgrön linje – från Swechats moddiga landningsbanor till terminalen på Landstrasse, och CAT som tåget heter betyder *City Airport Train* och det är tre gånger dyrare än lokaltrafikens S 7 – ljusblå linje som just i den här sträckningen sammanbinder Leopoldau med Wolfsthal – tre gånger dyrare men samtidigt både snabbare och bekvämare, och efter en kort stund löper rälsen parallellt med Zentralfriedhof till höger om färdvägen, och Zentralfriedhof är den absurt stora kyrkogård där en påstådd Harry Lime begravdes, grävdes upp och begravdes på riktigt – om nu en fiktiv person överhuvudtaget kan jordfästas, och det skedde en lika gråtrist vinter som denna, året var 1948 och kistan sänktes vid Elchingers familjegrav med hög svart och polerad sten, och det är uteslutande på grund av denne Harry Lime som jag sitter på tåget, längtar efter ett stort glas vodka att driva råkyln ur kroppen med, och jag ser muren – den långa tegelmuren – och de oräkneliga gravstenarna distant svepa förbi på andra sidan fönstret. Minns att det var ungefär här någonstans som Anna gick längs med den trädkantade gatan i slutscenens majestätiska kameraåkning; förmodligen signerad den österrikiske filmaren Hans Schneeberger, vars insatser ej nämns i medverkandelistan.

Wien! En ilning av nyfikenhet inför det förestående fortplantar sig genom huvudet. Ty om man undantar en kort insvängning på Hauptallee för att ta en snabb bild av pariserhjulet Riesenrad i juli 2008 – på motorcykel från Bratislava till Hegyeshalom – är detta mitt första besök sedan 1953 då jag var här med mina föräldrar, bodde i en gammal bomb-skadad villa i utbyte mot ett paket smör och fick en liten fånig grön hatt med en lång fasanfjäder när det dracks färskt vin i Grinzing, och det var i svallvågorna efter *Harry Lime* och *Den tredje mannen*, förvisso ett par år senare men under snarlik tid då Wien alltjämt var en ockuperad stad, delad precis som Berlin mellan de fyra segrarmakterna.

Det är alltså en film som för mig till Wien och det är inte första gången jag kartlägger en fiktion, har tidigare vandrat i Franz Biberkopfs fotspår genom Berlin, och sökt Blooms miljöer i Dublin – samt ägnat en stund åt Kurt Wallander i Ystad; vandringar som blivit text, bokprosa och tidningsprosa. Och på samma sätt har jag sökt det fiktivas rötter, husen där kultur skapats – av Hugo, Balzac, Joyce, Döblin och Kerouac för att blott nämna några; plus en vallfärd till Hugo Balls *Cabaret Voltaire* i Zürich – på Spiegelgasse, granne med Lenin.

Landstrasse och stundande byte till U-Bahn men först en Interspar, en *Hypermarkt* med födoämnen och det blir två buteljer, en vodka för snar konsumtion och en *Marillenschnaps* att medföra hem i incheckad väska, min fru älskar destillerade *Marillen*, och *Marillen* är aprikos på lokalt idiom, *Prunus armeniaca*, familj *Rosaceae*, förmodat ursprung

Armenien, och för en hel liter betalar jag sjuochnittionio Europapengar – en valuta jag innerligt misstror och avskyr, medan vodkan knappt kostar femman – i båda fallen inklusive tjugo procents moms, och när jag står där med min plånbok i kassan och gräver bland mina Europasedlar slår det mig att de egentligen borde heta *kalinas* efter upphovsmannen Robert Kalina, österrikare född 1955 och prisvinnande konstnär bakom de påhittade broar-valv-fönster som fyller ytan på dessa fantasipengar, Kalina som under åren 1983-1997 ritade åtta olika schillingsedlar åt Österrikes nationalbank och som dessutom skapat såväl azerbajdzjanska – som Svenska Akademien felaktigt anser att ordet ska stavas – manater som syriska pund, de senare kort före de protester som mötte militärt övervåld och ledde till landets pågående sammanbrott, och det är på något sätt symptomatiskt att framtagandet av Europas nya betalningsmedel – Maria Theresiatalerns efterföljare – anförtrotts en operettstat, vars finansiella historia kantats av statsbankrutter, galopperande statsskuld, indragna sedlar, *Gründerkrach* och ett flertal valutabyten (gulden, krone och schilling), plus införandet av Riksmark när tyskarerna stal guldreserven på sjuttioåttakommatre ton vid den *anslutning* som alldeles för många jublade över, och som gjort att nationen ännu inte besvärat sig med att göra upp fullt ut med sitt bruna förflutna.

Blotta landsnamnet mellan 1867 och 1918 är fullt tillräckligt för att resa oomkullrunkeligt tvivel: De i riksrådet företrädde kungarikena och länderna och den heliga ungerska Stefanskronans länder (*Die im Reichsrat vertretenen König-*

reiche und Länder und die Länder der heiligen ungarischen Stephanskrone/A birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok és a magyar Szent Korona országai); till vardags förkortat k.u.k. – *kaiserlich und königlich*.

Två euro i automaten och ny biljett *und dann entwerten*, trappor ner i underjorden, U 3 – orange linje – riktning Ottakring, trängsel och människor, och tåget visslar iväg, över eller under en osynlig Wienflod, stannar och forstsätter, Stephansplatz-Herrengasse-Volkstheater.

Avstigning Neubaugasse, tunnelbanan färdigställdes från mitten av 1970-talet och framåt, och när jag kommer upp i det bleka dagsljuset och träffas av en handfull snöflingor ligger hotellet blott tvärs över gatan, heter Kummer och tronar imposant vid det stora affärsstråket Mariahilfer Strasse, bra läge även om gatunamnet förmedlar en doft av obehaglig papism, och denna byggnad – som en elaborerad vit krokan – uppfördes 1904 av Michael Kummer som tidigare köpt, drivit och rivit ett hotell på samma plats, och på denna tomt låg en gång även det hus där Josef Strauss föddes 1827, varefter han skrev tvåhundraåttiotre musikstycken; huvudsakligen valser, polkor och mazurkor.

Rum 121, hotellet har fyra stjärnor, i vanliga fall brukar jag inte bo så här flott men eftersom priset på detta synnerligen eleganta och bekväma hotell är väsentligt lägre än det enklaste –tillika servicelösa – härbärge i Stockholm fanns det ingen orsak att schackra eller jaga något billigare, och det första jag gör när jag fått av mig jackan och tvättat händer och ansikte är att slå upp det där glaset med vodka jag längtade

efter på CAT-tåget, driva kylan ur kroppen, och vodkan heter Taiga och lär enligt etiketten med sin medaljonginskrivna Amurtiger förmedla en smak av Sibiriens vildmark, vilket låter en aning krystat eftersom spriten är tillverkad i Salzburg, och någon vild tiger *irl* har jag aldrig sett men jag har faktiskt hört dess vrål när jag för mycket länge sedan åt sockerkaka hemma hos en blid kvinnlig missionär i en by vid floden Kali Gandaki, och här och nu skålar jag med mig själv – och låter jakten på Harry Lime börja.

Kompressor

Över till ämnet, över till nödvändig bakgrund och resumé!

Den tredje mannen är alltså en svart-vit film som hade världspremiär i England hösten 1949, utnämnd av brittiska filminstitutet 2001 till 1900-talets bästa engelska film, och av många alltså hållen för en av världens bästa filmer – alla kategorier. Samt arketypisk *noir*.

Filmen, eller snarare dess *story*, var ytterst ett beställningsarbete sedan den ungerskfödde judiske filmmakaren Sir Alexander Korda (1893-1956) bett den brittiske författaren Graham Greene (1904-1991) att skriva ett manus med handlingen förlagd till ett samtida Wien.

Enligt min mening berodde Kordas val av stad på tre saker: Här fanns ett klassiskt kulturarv, här fanns kopplingar till dubbelmonarkin (där Korda föddes som Sandor Laszlo Kellner i Pusztatúrpsztó), och här fanns slutligen spännande och suggestiva fysiska miljöer med vindlande gränder och utbombade fastigheter.

När en författare får en idé klottrar han eller hon ofta ner den på första bästa papper, varefter hugskottet-formuleringen-tanken kanske sparas för kommande behov – och det var precis vad Graham Greene hade gjort, flera år tidigare, när Korda ställde sin fråga. Liktydigt med ett par rader nedtecknade på ett kuvert, rader som nu kunde tjäna som avstamp eller minisynopsis.

– Jag hade sagt mitt sista farväl till Harry en vecka tidigare, när hans kista sänktes i den frusna februarijorden, så det var med bestörtning jag såg honom gå förbi, utan ett tecken på igenkännande, i strömmen av främlingar på Strand (citat ur boken; översatt till svenska av Aida Törnell, 1950).

Graham Greene – med bipolär sjukdom, konverterad till katolicismen 1926, och bland annat placerad av MI6 i Sierra Leone under kriget – hade vid den här tiden publicerat tolv romaner på en innehållsmässig skala från underhållande thrillers till metafysik på katolsk botten.

Tiden skrev 1948 och Greene begav sig till Wien för att rekognoscera kring idén om en man som i hemlighet uppstått från det döda men den gudabenådade inspirationen ville inte infinna sig, och Greene blev allt mer desperat – och var på väg att ge upp tills han någon dag före den planerade hemresan råkade luncha tillsammans med en brittisk under rättelseofficer, som berättade hur polisen patrullerade i stadens kloaker och om svartabörsaffärer med penicillin. Och därmed var en intrig född, och Greene började skriva manus, återvände hem där regissören Carol Reed (1906-1976) – som redan gjort ett tiotal produktioner och dessutom arbetat som filmare för brittiska armén under kriget – planerade för film och rollbesättning, och i september 1948 kunde inspelningarna börja i Wien.

Greenes manuskript var aldrig tänkt att publiceras, var enligt honom själv mer att betrakta som ett råmaterial men gavs ändå ut som bok året efter filmen, och det bör redan nu sägas att det finns ganska många skillnader mellan film och

text – såväl i namnflora som i detaljer. Greene korrigerade nämligen aldrig sin text i efterhand inför tryckningen, och det var snarast så att filmen korrigerade texten. Men detta är blott en protokollär anmärkning utan nämnvärd betydelse.

Den handling som Greene skapat och som överfördes till film kan sammanfattas-komprimeras-resuméras ungefär så här: Det är ett par år efter andra världskrigets slut och den amerikanske kioskbocksförfattaren Holly Martins – med vilda västernböcker på agendan – blir erbjuden ett jobb i Wien av sin likaså amerikanske vän och tidigare skolkamrat Harry Lime.

Wien var vid den här tiden en delvis bombad stad bestående av tjugotre stadsdelar, eller *Bezirke* – av vilka sju kontrollerades av ryssarna, sex av amerikanerna, fem av engelsmännen och fyra av fransmännen, medan själva innerstaden – *Bezirk 1* – styrdes av de fyra segrarmakterna gemensamt; med roterande chefskap. Och så förblev det till hösten 1955 då de utländska trupperna drog sig tillbaka och hela det ockuperade Österrike överlämnades till eget styre.

Martins anländer till Wien med tåg och beger sig omedelbart hem till vännen Lime – blott för att få veta av portvakten att Lime blivit överkörd på gatan utanför huset, och att hans kista i detta ögonblick är på väg till Zentralfriedhof, dit Martins kvickt åker.

Efter begravningen får Martins lift in till stan med den brittiske majoren Calloway som bevakat jordfästningen, de passerar en krog och dricker ett par glas, samtidigt som

Calloway beskyller den just begravde Lime för allehanda svartabörsaffärer, vilket i sin tur resulterar i ett smärre slagsmål.

Calloways kalfaktor sergeant Paine, som visar sig ha läst flera av Martins böcker, reder ut situationen och får i uppdrag att föra Martins till Hotel Sacher – varefter han förutses resa hem påföljande dag.

Härefter sker ett par förvecklingar som leder till att en brittisk kulturorganisation erbjuder sig att betala ett veckolångt uppehåll för Martins i utbyte mot ett författarframträdande, och ungefär samtidigt blir Martins uppringd av Limes vän baron Kurtz som lagt märke till amerikanen vid begravningen, och något senare får han även kontakt med ett par andra i kretsen kring Lime – läkaren Winkel, trixaren Popescu och Limes käresta, skådespelerskan Anna som lever som flykting i Wien med falskt pass.

Gradvis och till följd av motstridiga vittnesuppgifter från Winkel, Kurtz och Popescu inser Martins att det är något skumt med Limes dödsfall, och han inleder efterforskningar med Annas hjälp – vilket så småningom leder fram till insikten att det fanns *en tredje man* på plats när Lime påstods ha blivit överkörd utanför sin bostad.

Limes kumpaner inser att Martins är på väg att upptäcka någonting, och plötsligt mördas portvakten i Limes hus. Martins blir förföljd av uppretade människor sedan den lille gossen Hansl beskyllt honom för mordet, och nu vidtar en jakt som slutar med en vild taxifärd och ett burleskt författarframträdande, där Martins – som glömt sitt åtagande – bokstav-

ligen gör bort sig; inför publik. Varefter han smiter, jagas, och blir biten av en papegoja.

Martins är alltfört förföljd, Calloway fortsätter att berätta om Limes skumraskeri, och av en slump får Martins syn på Lime när denne trycker i en port nära Annas bostad.

Från och med nu intensifieras tempot. Martins larmar Calloway och det står snart klart att Lime kommit undan via stadens kloaker, varpå Calloway låter öppna Limes grav – blott för att finna en mördad amerikansk sjukvårdare i kistan; liktydigt med mannen som stal penicillin för Limes räkning.

Martins söker upp Kurtz och säger att han vill träffa Lime, och snart sker ett möte – som blivit en filmhistorisk klassiker – i Pariserhjulet på nöjesplatsen Prater i den sovjetiska sektorn.

Martins träffar därefter ett avtal med Calloway om att locka Lime i en fälla i utbyte mot ett riktigt pass och en tågbiljett till Anna, som dock i sista stund väljer att riva sönder det åtråvärda passet och stanna i Wien.

Nu stäms bevakat möte på Café Marc Aurel (efter den romerske kejsaren) men Lime smiter igen, följt av en våldsam jakt på gatorna och i Wiens kloaker, där Martins slutligen dödar Lime, varefter kroppen i slutscenen begravs på Zentralfriedhof.

Praktiskt taget alla exteriörscener, hus-gator-torg-etcetera, spelades in i Wien medan merparten av inomhusscenerna filmades i London, och för filmfotot svarade huvudsakligen

Robert Krasker (1913-1981) – en australiensare som utvandrat till England och fått arbete hos Korda.

Tio personer och den nyss nämnde lille gossen bär upp de väsentliga rollerna i *Den tredje mannen*, och här kan man definitivt tala om bländande skådespeleri. Dessutom är alla roller lika viktiga, ty även om Holly Martins har huvudrollen vore det fel att kalla de övriga aktörerna för bifigurer, eftersom de alla samverkar och är betydelsefulla för gestaltningen av berättelsen. Förvisso finns det åtskilliga statister i filmen, vars rollista ser ut som följer.

Holly Martins	Joseph Cotton
Harry Lime	Orson Welles
Anna Schmidt	Alida Valli
Portvakten	Paul Hörbiger
Värdinnan	Heidi Bleibtreu
Kurtz	Ernst Deutsch
Winkel	Erich Ponto
Popescu	Sigfried Breuer
Calloway	Trevor Howard
Paine	Bernard Lee
Gossen Hansl	Herbert Halbik

Skådespelarna i *Den tredje mannen* var vid tiden för inspelning och senare premiär skäligen välkända för en dåtida biopublik – med undantag för gossen Halbik/Hansl (född

1945) som blott var tre år gammal och förd till sin roll av Carol Reed och slumpen.

Joseph Cotten (1905-1994), låt oss börja den här exposén med honom, filmens Holly Martins, som faktiskt heter Rollo i Greenes manuskript och därefter publicerade bok, född och uppvuxen i Petersburg Virginia där fadern var biträdande postmästare, Broadwaydebut 1930 och etablerad vänskap med Orson Welles – inkluderande en roll i den senares stora paradfilm *Citizen Kane* (1941); jämte en av huvudrollerna i *Gaslight* (1944) med Ingrid Bergman.

Före *Den tredje mannen* hade Cotten medverkat i fjorton filmer.

Orson Welles (1915-1985), skurken Harry Lime i filmen, utslussad i livet av en konsertpianist befruktad av en välbeställd cykellykteuppfinnare-*cum*-fabrikant i Kenosha Wisconsin (där man bland annat tillverkade bilarna Rambler, Nash och Hudson), fick sitt stora genombrott med radioteaterföreställningen *Världarnas krig* – efter en roman av HG Wells – 1938, en dramatisering så livfull och trovärdig att tiotusentals amerikaner trodde att landet invaderats av rymdvarelser – varvid ett okänt antal dessutom tog livet av sig för att slippa bli uppätta av små gröna män, och efter denna pyramidalt omtalade iscensättning förstärktes framgångarna med filmen *Citizen Kane* som Welles både regisserade, producerade och skrev manus till med den tysktättade New Yorkjuden Herman J Mankiewicz, samt iklädde sig huvudrollen som den

demoniskt skrupelfrie tidningsmannen Kane, som i sin tur bland annat är baserad på tidningsmagnaten William Randolph Hearst.

Före *Den tredje mannen* hade Welles medverkat i sju filmer.

Alida Valli von Altenburger, baroness von Markenstein und Frauenberg del Sacro Romano Impero Germanico (1921-2006), Limes käresta Anna, föddes i Pula på den istriska halvön och började sin filmkarriär redan 1934, följt av publikframgång 1941 i Mario Soldatis *Piccolo mondo antico*, och av Mussolini hållen för världens näst vackraste kvinna – blott övertrumpad av Greta Garbo.

Före *Den tredje mannen* hade hon medverkat i trettiotvå filmer.

Det var för övrigt i hennes födelsestad som James Joyce undervisade i engelska 1904-05, och själv körde jag motorcykel genom staden 2003 och rundade den majestätiska amfiteatern minst tre gånger i trettioåttagrädig värme, njutande av lätt fartvind och romersk storhet i denna stad som så tydligt sammanfattar en kontinents historia: grundad av romarna 178 f Kr, erövrade av Venedig 1148, tillföll Österrike 1797 och Italien 1919, varefter hon ingick i den federativa republiken Jugoslavien 1947, för att idag tillhöra Kroatien.

Paul Hörbiger (1894-1981), morfarslik portvakt i huset där Lime bodde, frivillig i första världskriget och demobiliserad som *Oberleutnant*, utbildad skådespelare som bland annat

verkat hos Max Reinhardt i Berlin, och en av de många som tillskyndade Hitlers *Anschluss*; dock senare dömd till döden av nazisterna, varefter domen aldrig hann verkställas.

Före *Den tredje mannen* hade Hörbiger medverkat i hundrafyrtionio filmer.

Heidi (Hedwig) Bleibtreu (1868-1958), Annas åldriga hyresvärdinna, född i Linz och utbildad vid konservatoriet, varpå hon från 1893 (och fram till sin död) tillhörde den fasta ensambeln på den internationellt mycket ansedda Burgtheater i Wien, där hon särskilt uppmärksammades för sina tragiska rolltolkningar.

Bästa replik när fyrmaktspolisen stormade in i hennes hus: *Hier hat sogar ein Metternich gewohnt*. Syftandes på att någon ur den kända furstefamiljen Metternich bott eller övernattat i huset.

Före *Den tredje mannen* hade Heidi Bleibtreu medverkat i trettio filmer.

Ernst Deutsch (1890-1969), filmens skumme och lissmande baron Kurtz, var en judisk grosshandlarsön från Prag, som debuterade på scenen 1914 vid Wiener Volksbühne, och som tillbringade krigsåren i Hollywood.

Före *Den tredje mannen* hade Deutsch medverkat i femtiotre filmer.

Erich Ponto (1884-1957), filmens lika skumme läkare Winkel, avhoppad farmakologistudent som debuterade som

skådespelare i Passau 1908 och som därefter verkade i Dresden 1914-47, arbetade motvilligt med nazistisk propagandafilm under kriget och gick med i KPD – det tyska kommunistpartiet – 1946.

Före *Den tredje mannen* hade Ponto medverkat i tjugofem filmer.

Siegfried Breuer (1906-1954), filmens rumänskättade trixare Popescu som enligt Greenes manuskript skulle ha varit amerikan och hetat överste Cooler, född i Wien där fadern var operasångare, debuterade vid Wiener Volkstheater 1924, och spelade senare flera roller som illvillig jude i antisemitiska propagandafilmer under kriget.

Före *Den tredje mannen* hade Breuer medverkat i trettiotvå filmer.

Trevor Howard (1913-1988), filmens major Calloway, uppvuxen i Colombo, debuterade efter teaterutbildning som scenskådespelare i London 1934, krigsmytoman – hemförlovad som psykopat av militärmyndigheterna (vilket först blev offentligt 2001), varefter han fortsatte med filmarbete.

Före *Den tredje mannen* hade Howard medverkat i åtta filmer.

Bernard Lee (1908-1981), filmens sergeant Paine, född i Cork eller London – ingen vet, fadern var skådespelare och Bernard stod med honom på scenen för första gången vid sex års ålder, därefter skådespelarutbildning och filmdebut 1934.

Före *Den tredje mannen* hade Lee medverkat i aderton filmer.

Musiken, slutligen, musiken som bidrog till att göra filmen odödlig, exekverad på cittra av den ungersk-tjeckiske men i Wien födde verktygsmakaren och ”hobbymusikern” Anton Karas (1906-1985), anställd på bilfabrik sedan 1925, soldat i *Wehrmacht* – bland annat i Ryssland – under kriget, och i samband med filminspelningen förd till London av Reed för att under en tolv veckor lång vistelse komponera – utan att kunna notskrift – *Harry Lime Theme* för det furstliga arvodet av trettio pund i veckan, plus ytterligare tjugo i fickpengar.

Beloppen kan tyckas futtiga idag men kan jämföras med dåtida löner, då exempelvis en vuxen svensk arbetare tjänade omkring tolv kronor brutto per dag. Alternativt med en icke helt säkerställd uppgift om att ett dåtida pund nu har en köpkraft motsvarande fyrtiofyra pund, eller omkring fyrahundra femtio kronor.

Den tredje mannen är ett mästerverk som etsat sig fast, en av dessa filmens sällsynta solitärer där allt samverkar: handling, dialog, foto, musik, stämningar i gaturummet, och miljöbilder – och där särskilt det svart-vita fotot med sina skuggor och nyanser hela tiden förstärker och suggererar.

Dessutom ökas trovärdigheten av att aktörerna talar sina egna modersmål, briter talar således engelska och österrikarna pratar tyska, medan man hör ryska fraser från de sovjetiska uniformerna.

Den ensamme ryttaren

När Holly Martins i rock och hatt – solo och med minimalt *Gepäck* – steg av tåget på Westbahnhof och visade sitt pass för militärpolisen uppgav han att vännen Lime bodde på Stiftgasse 15, en adress som då låg i den amerikanska sektorn, varpå han steg in i en taxi för färd till Limes bostad – och taxin rullade iväg över bioduken men absolut *inte* till Stiftgasse, en adress som överhuvudtaget inte nämns i manuskriptet där det istället står att Lime bebor en stor våning i den tredje och brittiskkontrollerade zonen ”i utkanten av Wien”, en våning som dessutom beslagtagits efter kriget från dess nazistiske ägare.

Hus och adresser! Här är Greene ute och cyklar, om det är slarv eller okunskap vet jag inte, blott att den tredje zonen – som förvisso stod under brittisk kontroll – definitivt inte ligger i stadens utkant. Och det finns flera liknande missar i såväl manuskript/bok som film, vilket blott vittnar om att Greene inte haft kartan riktigt klar för sig när han var där.

Men Martins uppger Stiftgasse i filmen, och eftersom den gatan bara ligger femhundra meter öster om mitt hotell, sammanbinder Mariahilfer Strasse med Burggasse, får det bli mitt första nyfikna nedslag i jakten på Harry Lime – och jag lämnar Kummervärmen för en promenad som egentligen kräver raggsockor och gummistövlar.

Ut i snögloppet på Mariahilfer Strasse, kommersiell gata i sjätte från Innere Stadt till Penzing och viktig förbindelseled

redan under den första turkiska belägringen 1529, hette tidigare Kremser Strasse, Bayerische Landesstrasse och Schönbrunner Strasse innan den 1663 blev Poststrasse, och slutligen fick dagens namn 1862.

Stiftgasse, lindkantad och med hörn mot Garnisonskyrkan och de militära stiftskasernerna som ursprungligen byggdes i sent 1600-tal av baronen von Chaos, och så långt ögat når är bebyggelsen fyra-fem våningar höga och ljusputsade stenhus i *Gründerzeit*- eller snarare post-*Gründerzeit*arkitektur, och i nummer 15 finns – förutom bostäder – lifestyle och pryl-butiken Quadro, meditationscentrumet Shambala, von Feichtingers blommor, fem advokater och räkenskapare, samt Canon digitalstore. Och här bodde alltså inte Lime, trots en av filmens inledningsrepliker.

Pallavicinipalatset där Lime bodde - bild från filmen

Pallavicinipalatset i januari 2013

Tusen meter nordost om Stiftgasse – vid det gamla kejserliga residenset Hofburg och nära Spanska Ridskolan – ligger Josefsplatz, och det var här – utanför nummer 5 – som taxin släppte av Martins sedan han bett att få bli körd till Stiftgasse; men varför Greene plötsligt bytte hus vet jag inte. Fast jag kan gissa på två orsaker: tillfälligt hjärnsläpp – karln var ju påvedyrkare och som sådan inte fullt tillräknelig, eller så fann han fastigheten på Josefsplatz 5 betydligt häftigare och mer filmisk. Alltså ändrade han sig, förmodligen ungefär samtidigt som filmen började spelas in.

Häftig! Jo, det är en häftig byggnad som Greene lät Lime bo i, och på den punkten är sannolikheten ungefär lika stor som om någon gangster från Östeuropa skulle hyra in sig i exempelvis Arvfurstens Palats i Stockholm. Men det kan jag bjuda på, för miljön fascinerar, platsar och passar.

Huset heter Pallavicinipalatset och är en av Wiens mer imposanta sekulära byggnader, och det finns naturligtvis en historia.

Ursprungligen låg här ett nunnekloster som köptes och revs av bankiren Johann von Fries (1719-1785), och denne Fries – tidigare borgmästare i Zürich – blev bland annat direktör för de kejserliga sidenfabrikerna och proviantansvarig för den österrikiska armén, och under åren 1752-1776 gavs han rätten att mot en tredjedel av värdet prägla drottningens Maria-Theresiataler, vilket gjorde honom till en av världens rikaste män.

1773 lät Fries uppföra sitt palats där nunneklostret legat, det ritades i nyklassicistisk stil av Johann Friedrich

Hetzendorf von Hohenberg (1733-1816), och förskönades ytterligare av bildhuggaren Franz Anton von Zauner (1746-1822) med karyatider – grekiska kvinnoskulpturer – istället för kolonner på ömse sidor om porten.

Familjen Fries sålde palatset 1828 till Georg Simon von Sina (1783-1856), en ”aromunspråkig rumän” från Niš, och von Sina – allvarlig konkurrent till bankirsläkten Rotschild – hade skapat sig en förmögenhet på bomull, flodfrakt, järnvägar, broar, banker och pappersbruk men hans närvaro i fastigheten blev ganska kort, ty redan 1842 köptes byggnaden av den italienska adelsätten Pallavicini, som alltjämt lär äga den. Och dessa Pallavicinier, fallna efter Oberto I (död 1148), var en av dåtidens mäktigaste familjer, som styrde över stora delar av Italien jämte kungadömet Thessaloniki.

Det ligger ett tjockt lager snömodd på gatan och dagsljuset har sakta börjat vika när jag så når Josefsplatz 5, och det var här på gatan mellan karyatidporten och den helige romerske kejsaren Josef II (1741-1790) till häst som Limes chaufför i Limes bil påstods ha kört ihjäl Lime mitt framför ögonen på några av Limes vänner – och det låter ju inte speciellt sannolikt! Inte ens för en amerikansk vilda västernförfattare i Zane Greys anda, van vid revolverdueller och svängande saloon-dörrar, och det var naturligtvis denna totala osannolikhet som födde de första tvivlen. Och Zane Grey (1872-1939) som Martins faktiskt nämner som inspirationskälla och litterär förebild var ”cowboyromanens fader”, sportfiskande tandläkare och baseballfantast som hann med ett nittiotal böcker,

och som dessutom blev en av historiens första författarmiljonärer.

Film- och thrillerhistorisk mark! För här, vid detta eleganta trevåningshus krönt med Pallavicinis vapensköld, börjar *Den tredje mannen*. Varefter byggnaden och dess inre vid ett flertal tillfällen återkommer som fond för handlingen, och här mördas portvakten, och här stämplas vår skrivande hjälte – mannen bakom fiktiva titlar som *Oklahoma Kid* och *The lone rider of Santa Fe* – som portvaktsmördare. Fast *Oklahoma Kid* finns faktiskt – som film från 1939 med James Gagney och Humphrey Bogart i huvudrollerna.

Pallavicinipalatset är fräscht, välhållet och vitputsat – i filmen var både fasad och karyatider smutsgrå, precis som fasaderna i Paris innan André Malraux (orientalist, gravplundrare i Cambodja, författare och de Gaulles kulturminister) lät tvätta dem med formfranska eller baguetter i mitten på 1960-talet, och huset är dessutom kulturskyddat, prytt med officiell flaggbanderoll i republikens färger, säte för Hans Miedlers antikaffär, Galerie St Lucas med antikt måleri, Wiener Rennverein och den belgiske ambassadörens boning, och dessutom hyrs flera av de intakta och praktfulla salarna ut för olika evenemang, ståndsmässigt så det förslår, och här fanns vidare en gång en gigantisk konstsamling.

Snöflingor träffar kameran och jag tar mina bilder, råfuktig kall luft och jag tänker på Cagneys ständigt upprepade replik i *Oklahoma Kid* medan han lekte med sina fingrar, *Feel that air*, försöker visualisera det avsnitt i Greenes berättelse där vännerna påstår att man bar den överkörde Lime fram till

ryttarstatyns sockel, noterar samtidigt att det betydligt äldre och inte riktigt lika välhållna grannhuset vägg-i-vägg heter Palais Palffy efter en adelsfamilj, och att denna byggnad numera är någon sorts egenartat underhållningspalats med bar, musik, konstmuseet Phantasten, biljettbokeri och en alldeles nystartad nattklubb, vars främsta attraktion tycks vara en tolv meter hög ljusstake besatt med åttiotusen Swarovskikristaller, österrikisk storsäljare innehållande 32% bly och framtagen av Daniel Swarovski från Böhmen 1895 i den lilla Tyrolerorten Wattens, sedan han 1892 uppfunnit en automatisk elektrisk slipmaskin, och eftersom jag är så fruktansvärt trött på Swarovskikristall avstår jag från ett besök, herregud man ser ju det där slipade glaset i nästan varenda dyr presentbutik världen över, Glittrande Svan – 17 gånger 9 centimeter – för niotusenåttahundra, prydnadspornografi för folk med mer pengar än fantasi&smak, och jag hoppas innerligt att det rödvin – lokalt, förvisso lokalt – jag snart kommer att inta i spalten mellan eftermiddag och kväll när jag planerar morgondagens gatlopp över kartor och anteckningar serveras i ett nästan okrossbart glas av det franska fabrikatet Durablex, framtaget i juni 1945 i närheten av Orléans. Fast jag kommer att sakna de *cerutter* jag slutade nyttja i april förra året, sedan en läkare givit mig ett allvarsord. Annars hade jag gärna köpt en Virginier, skapad 1844 och Franz Josefs favorit; med ett halmstrå i mitten.

Gatlopp

Det är morgon, hotellfrukost i magen, och gatloppet börjar under grå himmel och på moddiga trottoarer, lätt snöfall, karta och glasögon i jackans innerficka, anteckningsblocket lättåtkomligt i bröstfickan, alltid ett linjerat spiralblock i format A 7, kamera runt halsen, analog med ljusstarkt objektiv, och jag är på väg från sjätte-sjunde i nordöstlig riktning till första som är *Innere Stadt* – staden innanför ringen, kvarteren där merparten av filmen utspelades, och jag tänker följa celluloidens egen kronologi, i görligaste mån sekvens för sekvens – vill se vad som finns kvar, se hur dessa miljöer ter sig idag.

Den ursprungliga stadsplanen är medeltida och det betyder en förvirrande mångfald av gator och gränder, framför allt gränder, allt strösslät och draget utan – med för dagens ögon – synbar logik mellan kyrkor och torg i en stad där det mesta heter *Gasse*, inte *Strasse*.

Varningspinnar! Hela Wien är en skog av de röd-vita varningspinnar som i Sverige formellt heter ”väghållarmarkeringar”, och de står lutade mot praktiskt taget alla hus – från fasaden och snett ut på trottoaren – och på var och en av dessa pinnar sitter en varningsskylt med ordet *DACHLAWINE*, alltså laviner från taket – liktydigt med varning för snöras och fallande istappar, och överallt kring dessa pinnar ligger nerfallna högar med hårt armerad snö, och att man istället skulle städsla snöskottare verkar inte ha fallit någon in; är antagligen inte tillräckligt operettmässigt.. Och jag strävar på, Museums

Quartier till vänster och ett kort stycke norr därom vid Schmerlingplatz ligger Justitiepalatset – byggt 1875-1881 i nyrenässans och i såväl film som verklighet det interallierade högkvarteret, svänger in på Opernring till höger, går längs med Burggarten.

Sacher, min första anhalt blir Hotel Sacher, för det var hit som Martins kördes efter begravning och påföljande barbesök med major Calloway, sedan han brusat upp när Calloway berättade om Lime vilket renderade honom en ordentlig smocka, och det var här som Paine berättade för den brittiske kulturagenten att Martins var en berömd författare från USA, något som ledde till såväl ett veckolångt uppehåll i staden, som det fiaskoartade framträdandet inför Wiens litteraturintresserade borgerskap några kvällar senare.

Kamera och en handfull bilder, hotellet ligger i hörnet Philharmoniker Strasse-Kärntner Strasse, den senare är Wiens flotta&dyra paradgata, och här låg tidigare den fastighet – ägd av en sadelmakaränka – där Vivaldi dog 1741, varefter Eduard Sacher uppförde ett *maison meublée* på platsen 1876.

Anna Sacher tog över senare men ville bara hyra ut till blåblodiga, hotellet gick bankrutt och togs över av den nuvarande ägarfamiljen Görtler 1934, rekvirerades av brittiska armén under efterkrigsåren, och utvidgades med ytterligare ett våningsplan 2005, har idag hundrafemtio två rum, och debiterar drygt tretusen kronor natten för ett enkelrum; till hotellet hör också butik och konditori med den berömda Sachertårten (komponerad 1832 som dessert åt Prins Wenzel von Metter-

nich) som väl exploaterad specialitet. Dessutom rymmer byggnadens gatuplan numera även en skoaffär, ett litet växlingskontor, och en kedjebutik med smycken och klockor.

Jag nöjer mig med att passera, finner det för tidigt på dagen för tunga chokladbakverk med aprikosfyllning men tänker återvända, eftersom man ska ha suttit på Sacher när man är i Wien, och förra gången – 1953 med mina föräldrar – hade vi bara inte råd att besöka dylika lokaler.

Det var valutarestriktionernas tid då man blott fick ta med sig hundra svenska kronor ut ur landet utan särskilt tillstånd, ett belopp som hösten 1955 höjdes till trehundra, och dessa restriktioner – fast med ökande belopp – levde faktiskt kvar till 1987, varefter svensken fritt fick disponera sina egna pengar; tills EU införde nya begränsningar, parat med höga straff, för en handfull år sedan – något som folkmajoriteten knappast ens har hört talas om. I den beramade fria rörlighetens namn. Tvivlaren kan, exempelvis, gå till Tullverkets hemsida.

Under det tidiga femtiotalet var det restriktioner och brist – framförallt i det före detta Tredje riket, och alla trixade på ett eller annat sätt – med kuponger eller ren byteshandel; i vårt fall kaffe, karameller och rakblad – allt medfört från Sverige. Och i Österrike lyste knapphetens stjärna över medborgarna, eller för att citera en välfunnen och träffande formulering hos Greene som lät folk – i detta fall Annas skådespelarkollegor – ”bege sig hem till kaffekoppen utan socker (och) brödbullen utan smör”.

*Neuer Markt där filmteamet byggde upp den
trottoarservering där Martins träffade Kurtz i början av
filmen*

Tvåhundra meter norr om Sacher öppnar sig Neuer Markt, ett av Wiens äldsta torg, anlagt 1234 och även kallat Mjöltorget eftersom det var centrum för handeln med mjöl och säd, och här har en byggnad från 1548 – idag Köcherts juveler – överlevt invid Kapuzinerkyrkan från 1632 under vilken habsburgarna ligger begravda, och mitt på torget tronar Donnerbrunnen från 1739, fast dess bronsskulpturer har museifierats och bytts mot kopior, och på torgets ena långsida ligger Hotel Ambassador från 1897, och här bodde Mark Twain från oktober 1898 till maj 1899, och i den dåvarande grannfastigheten – Hotel Meissl&Schadn (likaså byggt 1897, bombat 1945 och därefter rivet) mördade socialdemokraten Friedrich Adler ministerpresidenten greve Karl Stürgkh i matsalen 1916, Stürgkh som utan parlamentariskt beslut kastat in Österrike i första världskriget men Adler fick amnesti, flydde till USA när nästa stora krig bröt ut och ägnade slutet av sitt liv åt att redigera faderns korrespondens med de socialdemokratiska frontmännen August Bebel och Karl Kautsky, varefter han avled i Zürich 1960. Om Kautsky bör parentetiskt nämnas att han förutspådde kapitalismens död, och kallades renegat av Lenin.

När Holly Martins anlant till Hotel Sacher, alltså redan på dag ett i filmen, blir han uppringd av Kurtz som föreslår att de ska träffas på Café Mozart, varpå vi får se de båda herrarna dricka kaffe på en uteservering – som dock inte har ett dyft med Café Mozart att göra. För när Reed och Greene ville filma där – i lokalen på Albertinaplatz – blev det nej, och filmteamet fick bygga upp ett provisoriskt kafé på Neuer

Markt istället. Men Café Mozart slår ändå mynt av det aldrig inträffade, och presenterar en veritabel multilögn för att locka gäster.

– Här var Graham Greene stamgäst, och här skrev han sin berömda roman *Den tredje mannen...* (och) dessutom filmades en scen här (översättning C-J C).

Att det dessutom finns ett Café Mozart i Sacherhuset är en annan historia men i originalet – som fick sitt namn 1929 – har kaffe serverats sedan 1794. Sedan drycken inlemmats i den lokala kulturen av angripande turkar.

*Am Hof där Anna bodde och varifrån Lime försvann ner
i underjorden via en "kiosk"*

Ett par hundra meter nordväst om Neuer Markt ligger torget Am Hof, som ursprungligen var platsen för ett romerskt härläger och som långt senare härbärgerade Babenbergarnas residens, granne med medeltidens judiska ghetto, och här deklamerade Reinmar von Hagenau och Walther von der Vogelweide i sent 1100-tal, varefter torget under de följande århundradena kom att kantas av förnäma byggnader som till exempel Collatopalatset från 1671 – där Mozart senare bodde, och här restes Jungfru Mariakolonnen 1667, och här byggdes vidare stadens första brandstation – i ett komplex som alltså rymmer Wiens brandförsvar.

I något av dessa hus, sannolikt ett av dem som ligger nära brandstationen med sina välvda utryckningsportar, bodde filmens Anna Schmidt – beskyddad av sin obetalbara hyresvärdinna, och hit kom såväl Martins som Calloway och hans poliser flera gånger, och det var på detta torg som Harry Lime något senare försvann ner i kloakerna genom en ”gjutjärnskiosk” men just den kiosken var antagligen ett stycke ditplacerade rekvisita, och den som vill se den äkta varan får bege sig till Beethovenplatz femhundra meter öster om Sacher...

Minnesskylten över Mozart sitter kvar på nummer 13, och ett par hus därifrån bygger Hyatt – ett amerikanskt företag med säte i Chicago – ett nytt hotell.

Precis som Holly Martins är jag på väg hem till Limes vän doktor Winkel, passerar Wiens minsta hus i hörnet Burggasse-Breite Gasse, två våningar och byggt 1872, hyser sedan dess Schmollgrubers klockor och smyckeur, pilastrar med

korintiska kapital pryder fasaden, skyltfönstret laddad med Glashütteklockor från Glashütte nära Dresden, urmakeriet grundat 1845, *Volkseigene Betrieb* under DDR-tiden och uppköpt av schweiziska Swatch 2000, farfar hade ett fickur från fabriken, och efter detta hörn stiger gatan uppåt, och strax nedanför Ulrichskirche – uppförd 1721 på tidigare kyrkplats – vid en kort nästan ringformad gata ligger fastigheten St Ulrichsplatz 2 där doktorn bodde, och hit – sedan polisen tagit Anna – kom Martins för att försöka pumpa honom under ett kort möte i läkarens väntrum, som snarast påminde om ”en antikaffär som specialiserade sig på religiösa konstföremål”. Vilket får Martins att låta en träffande floskel lämna läpparna, när han komplimenterar Winkels samling som en intressant *collection of a ... collection*. Fast några upplysningar blev det inte.

Själva kvarteret har anor från 1200-talet, förstördes av turkarna några hundra år senare, återuppbyggdes, brann och restaurerades, och nummer 2 – kallat *zu den zwölf Himmelszeichen* – är ett vackert gulputsat barockhus från sent 1600-tal, nätt i formatet och elegant, ombyggt hundra år senare, idag kulturskyddat, och här låg under åren 1845-1866 en prästskola, fint välvd port och innergård *an dessen Längsseite ein pilastergegliederter Seitentrakt und an der Rückseite der Haupttrakt mit Stiegenaufgang und zweigeschoßigen Korbbogenarkaden über toskanischen Säulen liegt*, och i detta hus återfinns idag bland annat guld- och silversmederna Sartori&Ruchswurm, medan grannhuset rymmer drickeri.

Ulrichsplatz där doktor Winkel bodde

*I detta hus på Dorotheergasse låg Casanovaklubben
där Martins och Anna träffade Limes vänner*

Kaffe, kaffe, kroppen skriker efter förmiddagskaffe, och det är klart att jag ska inta mitt kaffe på Casanovaklubben – om den överhuvudtaget existerar längre, för det var där som Martins tillsammans med Anna träffade Popescu, och det var där som Kurtz lismande underhöll gästerna – särskilt en överviktig dam – med fiol ”eftersom vi alla måste förtjäna vårt bröd”, och adressen är Dorotheergasse 6-8, ungefär tusen meter härifrån – i nordöstlig riktning, och efter vad jag inhämtat på nätet så satt skylten kvar för några få år sedan.

Dorotheergasse slickar Josefsplatz och parallellar Kärntner Strasse, ganska smal gata, och jag kan knappast tänka mig ett löjligare namn än Casanovaklubben – uppkallad efter en kåt italienare som levde på 1700-talet, men nu – den femtonde januari 2013 – har man tagit ner skylten, stället var visst någon sorts strippklubb under senare år, och i den lokal som förekommer i filmen ligger istället Café Mokador med *game zone* och biljardsalongen Köö i källarplanet, och i detta hus bodde från 1949 och några år framåt den i Pressburg födde judiske konstnären Adolf Frankl, vars bildserie *Visionen aus dem Inferno* behandlar hans tid i Auschwitz-Birkenau – med det intatuerade fängnumret B 14395 – Frankl som delade säng med två döda för att få deras matransoner, och dessutom rymmer byggnaden Berlitz, den turkspråkiga tidningen *Yeni Vatan* (Nya Hembygden), förlaget Neue Welt, konst- och antikhandel, smyckesverkstad, administrationen för judiska museet, psykoterapeut och advokat.

Men Mokador är litet för plastigt så det får bli grannhuset och Café Leopold Hawelka, uppkallat efter ägaren som köpte

Café Ludwig i huset 1939 varpå han blev inkallad – för att vid återkomsten till Wien under hösten 1945 finna sin lokal oförstörd, och därmed uppstod dagens Hawelka, vars interiör är helt intakt, och Hawelka var länge samlingsplats för konstnärer och intellektuella, och precis som på åtskilliga näringsställen i staden röks det friskt vid borden, *Grüss Gott*, och kaffet är nästan segt av styrka, halleluja, eja jag kunde tända en cigarr!

Samtal vid borden och ämnet för dagen är folkomröstningen om värnpliktens vara eller icke vara på söndag.

Efter filmens sekvenser på Casanova följer mordet på portvakten och de beskyllningar mot Martins som leder till jakt, och som får honom att tillfälligt söka skydd i en biograf på Porzellangasse 19 väster om Rossauer Lände och Donaukanal, och detta hus står kvar – rymmer sedan 1978 Schauspielhaus med teater och *Kantine*, visar just nu *Luft aus Stein*, konstaterar att *Die Sehnsucht ist ein Schweine Hund*.

Biografen är förvisso borta och passande transformerad till arena för scenkonst men en av de gamla skyltarna, som glimmar förbi i filmen, sitter faktiskt kvar med orden KINO-AUSGANG till vänster om entrén.

Från biografen tar sig Martins till hotellet och därifrån vidtar den hisnande taxiresan, som för spänningens skull görs extra lång när bilen med full *speed* brakar genom tomma medeltidsgränder – geografiska utsnitt som återkommer i de finala jaktscenerna – och här märks särskilt Schönlaterngasse och kvarteren kring Minoritenkirche. Och några filmiska

minuter senare, efter misslyckad föreläsning-fortsatt jakt-samtal med Calloway, beger sig Martins – halvfull – hem till Anna; desillusionerad efter att ha fått veta sanningen om sin vän Lime och beredd att åka tillbaka till USA. Och där vänder filmen, når snart den punkt engelsmän – med bibliska referenser – brukar kalla *The revelation*. Odödliggjord med den filmruta som inleder den här texten.

*I denna port på Schreyvogelgasse gömde sig Lime -
och avslöjades av en ljuskägla*

Platsen för denna filmens vändpunkt är fastigheten Schreyvogelgasse 8, ett hus som ligger litet högre än delar av den omgivande bebyggelsen, och Schreyvogelgasse – tidigare Gässel zur Bastei och Kleppersteig – fick sitt namn 1885 efter Josef Schreyvogel (1768-1832) som var författare och ledare för Burgtheater.

Huset ligger på gångavstånd från Annas bostad – även om filmen gör sträckan kortare än den är i verkligheten, och här trycker Lime i porten, det är mörk sen kväll och han är förmodligen på väg till Anna, och plötsligt passerar Martins (vilket är något ologiskt eftersom Hotel Sacher ligger åt motsatt håll), och samtidigt i denna väv av sammanträffanden strövar Annas katt omkring i grannskapet.

Katten dras mot Lime, stryker sig mot hans ben och jamar. Martins upplever sig förföljd och ropar högt till den anonyma skuggan – ”en polisspion kanhända”, en kvinna i grannhuset vaknar och öppnar fönstret för att se vem som stör, varvid en ljusstråle faller ut och träffar Lime i ansiktet. Och Martins inser att hans vän knappast kan vara död, tar upp jakten, ser Lime spårlöst försvinna på ett närbeläget torg – förmodligen Am Hof, och kontaktar Calloway.

- Ni förstår han dök in bakom den (kiosken) och försvann helt enkelt – som uppslukad av jorden.

Schreyvogelgasse 8 är ett litet ljusputsat senbarockhus från omkring 1760, idag lätt nergånget – verkar just nu dessutom tomt där det ligger granne med Reiters skor och restaurang-*cum*-vinothek Schubert. Och högt över porten där Lime gömde sig vakar alltfört Guds allseende öga; av förgylld metall.

Morzinplatz: I det mellersta huset bodde Kurtz, och där det högra nu ligger låg tidigare Hotel Metropol som senare blev Gestapos högkvarter, och som revs ungefär samtidigt som filmen spelades in

Martins vill ha tag på Lime och beger sig därför till Kurtz hus, som i film och bok ligger i den ryska zonen, och han ropar ut baronen på balkongen – och ber denne att ordna ett möte.

- Är ni galen? frågar Kurtz.

- Jag har bråttom, så vi kan ju säga att jag är det...Jag väntar vid Pariserhjulet i Pratern de närmaste två timmarna.

I filmen kan man se Martins på trottoaren framför det något skavda-skadade huset med sin elaborerat skulpturala fasad, och i bakgrunden pågår den autentiska rökningen av resterna från en bombad byggnad.

Dessa scener spelades in på Morzinplatz, som definitivt aldrig legat i den ryska sektorn, och Morzinplatz – kloss på Franz-Josefs-Kai och Donaukanal – anlades omkring 1860 och fick sitt namn 1888 efter greven och ”rikskamreraren” Vinzenz Morzin, vars familj i sin tur varit Haydns välgörare.

Ruinerna under rökning bakom Martins har en egen historia, för här låg tidigare Treumannsteatern som brann 1863, och på dess plats uppfördes lyxhotellet Metropol 1873 – Jude-Sacher i folkmun – ritat av arkitekterna Carl Schumann och Ludwig Tischler till världsutställningen, och även här bodde Mark Twain.

1938 beslagtogs Heydrich hotellet och upprättade Gestapos största *Dienststelle* utanför Tyskland, komplett med tortyrkammare, och här satt bland andra Kurt Schuschnigg (1897-1977) inlåst under en period, Schuschnigg som blev kansler i den första republiken efter mordet på den diktatoriske och pro-nazistiske kanslern Engelbert Dollfuss 1934 och som motsatte sig den så kallade anslutningen till Tyskland,

och den tolfte mars 1945 bombades Metropol, varefter resterna revs 1948 för att i mitten på 1960-talet ge plats åt Leopold-Figl-Hof efter den ÖVP-politiker som blev landets förste kansler efter andra världskriget. Och som i denna roll undertecknade Statsfördraget 1955, varpå ockupationsmakterna lämnade landet ett par månader senare.

Huset där Kurtz ansågs ha bott står kvar – fast med förändrad fasad, förmodligen sent 1800-tal och huvudsakligen bostäder samt en exklusiv belysningsaffär, och i grannhuset där Metropol en gång låg finns idag – förutom bostäder – internetkafé, hudvårdsklinik och ett företag som kopierar, säljer lås och tillverkar nycklar, och ett kort stycke därifrån står ett minnesmärke över nazismens offer. Och namnet Metropol – som torde vara ett av världens vanligare hotellnamn – är fortfarande så belastat i Wien att det aldrig återanvänts.

Från Morzinplatz leder trappor upp till Ruprechtkyrkan och Judengasse, och det översta huset med adress Morzinplatz 1 är ett bygge från tidigt 1950-tal sedan det tidigare huset bombats, och Ruprechtkyrkan har anor från minst 1200-talet och var från 1433 till 1824 granne med det viktiga *Salzamt* som kontrollerade handeln med salt, och här börjar Judengasse och därmed det dåvarande ghettot, som omkring 1875 hyste femtiotusen judar. Dessutom fanns en stor judisk enklav i Leopoldstadt på andra sidan kanalen.

Såväl trapporna som Judengasse förekommer något anakronistiskt i ett par av filmens många scener där Lime

jagas, och att filmteamet valt just dessa miljöer beror med största sannolikhet på deras fotogeniska kvaliteter – särskilt efter mörkrets inbrott – med exempelvis tydliga bombskador och omkullvälta stenblock i trapporna mellan kyrka och gata.

Uppåt, jag går uppåt, en fresk föreställande St Ruprecht pryder fasaden på det översta huset, och den framförliggande gatan är smal och krog­tät – Sally's, S'Eck, No Name, Cage, Meter, Café, Vulcania, Philosoph, och Kitsch, rymmer dessutom tatu­erare, antikaffär och herrkläder, jämte en byggnad från 1951-52 döpt efter Irene Harand (1900-1975), katolik, författare och anti-nazist, och det huset ligger precis som det vid trappans krön på en bombtomt, vilket får en minnesbild från barndomen att tränga upp: bombade och rivna hus som luckor efter tappade mjölk­tänder, schaktmaskiner och byggarbeten.

I hörnet Judengasse-Seitenstettengasse vakar bilburen polis, för ett litet stycke längre ner på gatan ligger synagogan från 1826, kallad *Stadtempel* eller *Seitenstettentempel* eftersom det i gårdagens Wien fanns så många judiska bönehus att man var tvungen att ge dem namn, och detta hus fick ursprungligen inte kunna ses direkt från gatan enligt förordningarna om *Toleranzbethäuser*, och att toleransen brustit vet vi sedan sagda stadstempel bränts av nazister under rikspogromnatten i november 1938, samt utsatts för attentat 1979 och 1981.

Några få meter från polisbilen, på en fasad som vetter mot Seitenstettengasse upplyser en skylt om att Adalbert Stifter från denna plats betraktade den totala solförmörkelse som

inträffade den åttonde juli 1842, samt att nämnda skylt sattes upp 1994 av ungdomsastronomklubben Dingi-Vindemiatrix, och denne Stifter – född 1805 i dagens Tjeckien – verkade bland annat som folkskoleinspektör, skriftställare och målare i biedermeierstil, tills han i januari 1868 – i Linz – bestämde sig för att med en rakkniv skära av sin halspulsåder. Till följd av frekventa depressioner.

Sedan ett par decennier kallas dessa kvarter Bermuda-triangeln – fyllegator där det är lätt att gå vilse.

Det klassiska pariserhjulet i Pratern

Överjord, underjord

Mellan Donaukanal och Donau utbreder sig ett ungefär sex kvadratkilometer stort naturområde kallat Prater (troligen från det latinska ordet för ”äng”), ursprungligen kejserlig jaktmark, upplåten som rekreatjonsområde för allmänheten av Josef II 1766, flitigt använt av stadens prostituerade, och här öppnade tidigt små kaffeserveringar och värdshus, varefter det nordvästra hörnet under sent 1800-tal utvecklades till nöjes-etablissemanget Wurstelprater efter komedifiguren *Hanswurst*, ung. Korv-Hasse, och vars mest kända attraktion är det nästan sextiofem meter höga pariserhjul som konstruerades 1897 av den brittiske ingenjören och löjtnanten Walter Bassett med flera i anledning av firandet av kejsar Franz Josef I:s femtio år på tronen; ett bygge som totalt krävde 430 ton järn. Fast hjulet var ett dyrt nöje – en åktur kostade åtta gulden; i en tid när en ämbetsman tjänade trettio gulden i månaden.

Riesenrad som är det korrekta namnet har en brokig historia: 1916 var det rivningshotat, 1919 såldes det till Eduard Steiner från Prag, 1938 blev det ariserat av nazisterna som kulturmärkte det påföljande år, följt av svåra skador under kriget, hjälpliga renoveringar, och en fullständig restaurering i regi av Steiners släktingar 1953.

Martins hade alltså sagt till Kurtz att han väntade på Lime vid pariserhjulet, som i filmen felaktigt placeras nästan granne med Kurtz hus trots att avståndet är omkring två kilometer fågelvägen – plus att Pratern dessutom ligger på andra sidan

kanalen, men Lime dyker upp – hemtam som han är i den ryska zonen.

De följande scenerna, inklusive samtalet mellan Lime och Martins där läkemedelsförfalskaren och i praktiken massmördaren Lime redogör för sina motiv i en gondol medan hjulet sakta snurrar, är klassiska. Och det är nu som Lime faller den berömda repliken:

– *In Italy, for thirty years under the Borgias, they had warfare, terror, murder and bloodshed, but they produced Michelangelo, Leonardo da Vinci and the Renaissance. In Switzerland, they had brotherly love, they had five hundred years of democracy and peace – and what did that produce? The cuckoo clock.*

Mer säger jag inte. Men jag uppmanar alla som inte sett filmen – någonsin eller på länge – att snarast låna den som dvd på närmaste bibliotek. Kostnadsfritt, givetvis kostnadsfritt!

Fast just citerad replik kräver en liten utvikning, ty den finns inte i manuskriptet/boken och är ej heller formulerad av Greene, som skriftligt hävdar att det är Orson Welles själv som har kommit på den.

Sant eller falskt? Det finns dock de som menar att antropologen, psykoanalytikern, filmaren, deckarförfattaren, jazzkritikern och sexualforskaren Ernest Bornemann (1915-1995), uppvuxen på Kaiserdamm i Berlin och därmed granne med Alfred Döblin, Otto Dix, Ferdinand Bruckner, Erich Maria Remarque och Hermann Göring – och som ung flyktad

till London – varit inblandad i dialog och *story*. Vilket jag för egen del inte finner orimligt.

Första gången jag för övrigt hörde talas om förfalskade läkemedel var i Kabul i februari 1972, då det framkom att det fanns fabrikanter som medvetet minskade mängden aktiv substans i preparat avsedda för den tredje världen; av ren profithunger. Alltså en sorts halvmoderna Harry Limetyper.

Naturligtvis beger jag mig till Pratern, tunnelbana till Praterstern, U 1 röd linje, och om man bortser från att jag stod här i sju minuter en sommardag 2008 med kamera och en flaska mineralvatten, så är det mitt första besök sedan 1953.

Jag minns hjulet och jag minns att det var skräpigt runt omkring – med gropar, grus, rester av bombade hus, gräs och sly. Men mest av allt minns jag gummorna: de såg alla uråldriga ut och släpade på stora plåtkanistrar med hett vatten – ungefär som korvgubbarna på en svensk bandymatch – och i kanistrarna låg majskolvar, som åts bestrukna med salt och vitt flott. Och det var mitt livs första majskolv!

Det var mycket som var mitt livs första under de där centraleuropeiska månaderna – Berlin och sedan Wien – och en annan detalj som etsat sig fast handlar om tallrikar, ty var gång när vi åt på lokal beställdes det alltid två portioner *und ein Extrateller für das Kind* men när vi kom in på ett *Gasthaus* i Wien och mina föräldrar tänkte äta den berömda schnitzeln – och det var nog den enda gången på hela tiden vi hade råd att gå på *riktig* restaurang – så kommer jag

fortfarande ihåg att jag protesterade inför kyparen och sa *diesmal kein Extrateller*; och så blev det.

Och jag minns naturligtvis skyltarna som markerade de olika ockupationszonernas gränser, kontrollerna och militären, och *à propos* uniformer finns det en anekdot från filminspelningen, och det var när Trevor Howard – iförd Calloways brittiska uniform – av misstag (?) begav sig till Pratern, där han greps av ryska soldater som inte kunde förstå vad en brittisk officer hade där att göra, och han fördes till kommendanturan i Justitiepalatset för utredning. Varefter han naturligtvis blev släppt efter viss pappersexercis.

Snöiga fält och fortfarande litet känsla av överblivna ytor, och granne med det lilla parkavsnitt som leder fram till entré och pariserhjul ligger en Shellmack, en snabb kopp kaffe i stugvärmen, och i parken finns en minnessten över Robert Stolz (1880-1975) som komponerade sjuttio operetter och tolvhundra sånger, och entrébyggnaden flankeras av Madame Tussauds och Zeiss planetarium, och på torget rakt fram står Basilio Calafali d ä (1800-1878) – trollkarl och värdshusvärd – staty som kines, och när jag hastigt besöker Tussauds kafé en trappa upp för att lätta på trycket, sedan jag morsat på Harry som vaxgubbe i hatt och rock, kan jag läsa – på små plakat på herrarnas – att *unser Staat liegt in Ihren Händen*, och bakom dessa tänkvärda ord står Karl Renner (1870-1950), socialdemokratisk politiker, jurist och publicist, och under åren 1945 till 1950 landets president, fast att anslå just det citatet på en herrtoalett verkar en aning pubertalt.

Och hjulet! Nästan lika storslaget som när jag var barn, snyggt med rödlackerade gondoler, och jag tar några bilder. Medan jag låter filmen rulla vidare på en imaginär duk.

Efter mötet i Pratern, samtal med Calloway och Annas inställda resa, följer ett besök på ett sjukhus där Martins (som led i en övertalningskampanj) får se ett antal av offren för Limes utspädda penicillin, och därefter gillras fällan – med berättarjaget Calloways ord ur Greenes publicerade manuskript.

- Efter att ha studerat kartan över kloaksystemet kom jag till den slutsatsen att ett kafé någonstans i närheten av huvudingången till den stora kloaken, belägen i vad Martins felaktigt hade kallat en tidningskiosk skulle vara den mest lockande platsen för Lime.

Kaféet man valt heter Marc Aurel och ligger på den sydvästra sidan av Hoher Markt, *hoher* betyder i detta sammanhang ”viktig”, ett torg där man under tidig medeltid handlade med livsmedel och tyger, och här låg redan 1194 det första myntverket invid polis och domstol, och mitt på torget anlades Josefsbrunnen i början av 1700-talet (även kallad Äktenskapsbrunnen då den symboliserar äktenskapet mellan Josef och Maria) – ritad av Johann Bernhard Fischer von Erlach, som omkring 1690 skapade världens första trädgårdstomtar, efter raderingar av Jacques Callot, och placerade i trädgården vid Schloss Mirabell i Salzburg.

Kafé och väntan, i boken snöar det – precis som i den verklighet jag själv befinner mig, och plötsligt dyker Lime

upp, får syn på Anna bredvid Martins, anar oråd och försvinner igen, och det är nu som den finala jakten börjar. Genom ett hav av mörka, suggestiva skuggor; överjord och underjord – för att sluta med Limes hädanfärd i stadens kloaker, där Martins drar revolvern precis som hjältarna i hans vilda västernböcker.

Men jakten går knappast att följa, eftersom filmteamet (precis som vid den spektakulära taxiresan tidigare) klippt ihop bilder från – bland annat och förmodligen – Schön-laterngasse, Judengasse, Michaelerplatz, Hoher Markt, Berghof, Ballgasse och Alserbachstrasse för att skapa effektladdade scener.

Således är den plötsligt uppdykande gamle ballongförsäljaren vid (det fiktiva) Alte Hofapotheke inte inspelad på Hoher Markt som filmen antyder, utan ett gott stycke därifrån – vid Stallburg (granne med den klassiska ekiperingen Loden-Plankl) på Michaelerplatz. Och på liknande sätt är det med fortsättningen i kloakerna: nedgångarna som kloakpolisen använder är sannolikt autentiska, medan merparten av den underjordiska jakten filmats i anslutning till floden Wien, som idag mynnar i Donaukanal sjuhundrafemtio meter öster om Morzinplatz och som till följd av regleringar från 1860-talet och framåt delvis löper i en djup betongklädd flodbädd, respektive är partiellt överdäckad, på grund av dålig avrinning.

*På den här sidan av Hoher Markt låg Café Marc Aurel,
och här börjar den finala jakten på Harry Lime*

Hoher Markt. Josefsbrunnen står kvar liksom Oswald Steiners pappershandel där filmteamet byggde upp Café Marc Aurel invid ett par utbombade fastigheter, och på samma sida av torget ligger Wanieks husgeråd, fastighetsmäklare, bagerikedjan Anker, cafeteria , Lustigs kontorsvaror och Römermuseum – det senare skapat sedan man vid rivningen av ett bombskadat hus 1948 påträffat resterna av ett romerskt läger, och på andra sidan domineras synfältet av Liskas pälsmodehus.

Svänger runt hörnet, i huset där Mozart komponerade *Enleveringen ur Seraljen* – med urpremiär 1782 – ligger numera en champagnebar; som enbart serverar den drycken. Högst opassande i kylan!

Dricker istället ett glas inhemsk och röd Zweigelt på en helt ordinär servering, och detta vin är en korsning av *St Laurent* och *Blaufränkisch*, framtagen 1922 av vinhögskole-
rektorn Fritz Zweigelt i Klosterneuburg i Niederösterreich, och därefter fortsätter vandringen mot den plats där jord möter himmel. Sedan jag först korsat Rotenturmstrasse, uppkallad efter Babenbergarnas röda försvarstorn, och ser den åttahundraåriga Stephansdomen resa sig mot övertrons molnprydda domäner.

Det är en överdekorerad gotisk byggnad, och jag nämner den blott för att den förekommer som delvis ruin i *Den tredje mannen* – katastrofalt brunnen sedan österrikiska plundrare anlagt brand i närbelägna butiker den elfte april 1945, varvid elden spred sig explosionsartat till kyrkans takstolar. Branden blev en nationell tragedi i Österrike, och först den tjugotredje

april 1952 kunde helgedomen öppnas efter omfattande restaurering. Uppgiften i svenska wikipedia om att Stephansdomen bombades av ryssarna är således fullständigt felaktig. Vilket i sin tur speglar käck historieskrivning på nätet.

Wien befriades av Röda armén den trettonde april 1945, slutstriderna varade i åtta dygn, och att innerstaden klarade sig förhållandevis bra beror till stor del på samarbetet med den österrikiske motståndsmannen major Carl Szokoll (1915-2004).

Norrut från tempel och turisthorder, ryska glosor i luften, passerar Lugeck med sin staty av Gutenberg och letar mig fram till Schönlaterngasse som genom sin ”fotogenism” – men utan geografisk logik – figurerar i ett par av filmens jaktscener, och det är en rätt fantastisk gata, en smal medeltida parentes uppkallad efter en lykta med kopian på plats och originalet på museum, och detta stråk som passerar Heiligenkreuzer Hof – Wiens äldsta hyreshus – skär idag genom ett kulturkvarter med konstföreningen Alte Schmiede, antikvariat och gallerier, och här finns ett bombat 1200-tals-hus som restaurerades 1952-53, och här bodde den romantiske kompositören Robert Schumann 1838-39, och på ett annat hus noterar jag en minnestavla över fem deporterade judar, jämte krogar som zum Basiliken (efter en mystisk basilisk som bodde i brunnen), Don’s bar (efter Marlon Brandos gangster-roll i *Gudfadern*), Café Bar Lucas, Kneipe Wohnzimmer, Trattoria Rossini, Ristorante Enrico Panigl, och längst bort innan gatan blir Postgasse ligger det hus där det kroatiska kollegiet hade sina lokaler 1624-1783, och här bodde likaså

den katolske missionären och pan-slavisten Krizanic – stupad för Wien 1683, och idag rymmer denna byggnad hotelliserade lyxvåningar.

Hungern sätter in och jag följer minsta motståndets lag, väljer en Nordsee på Rotenturmstrasse, fräsch självservering med enbart fiskrätter, tysk-japanska ägare med mer än fyrahundra restauranger i Europa, och jag beställer det som på tyska och totalt felaktigt kallas *Seelachs* men som i själva verket är torskfisken *Pollachius virens*, panerad och serverad med tartarsås och kokt persiljeströslad potatis, och för denna anrättning – inklusive ett glas vitt – betalar jag tioochsjuttio Europapengar, och den varma maten sitter som en lyrisk smekning. Och det blir kväll, promenad, anteckningar, natt och sömn.

Imorgon ska jag dubbelkolla detaljer och framkalla film ifall någon bild behöver tas om, och medan jag väntar på att labbet ska göra sitt tänker jag begå den obligatoriska tårtan på Sacher.

*

Wien går mot sin avslutning, jag har gjort det jag ska, har spårat filmens bildrutor i det urbana landskapet, och ungefär sjuttio timmar efter ankomsten stiger jag av CAT-tåget på flygplatsen, det snöar ymnigt, och jag checkar in min väska som bland annat rymmer den flaska med brända *Marillen* som jag lovat min fru, och när jag passerat säkerhetskontrollen och

börjat gå mot *gate:n* kommer meddelandet om att vädret stängt flygfältet för resten av dagen. Inga landningar, inga avgångar.

Fortsättningen är timmar av total och informationslös förvirring.

Ridå

Filmen är slut, Lime är skjuten och begravd, och ridån har fallit – jag sitter i mitt arbetsrum på vinden i Järrestad och jobbar med den här texten, bearbetar och skriver, och innan jag inom kort sätter punkt återstår blott en fråga: hur gick det sedan för de många skådespelare vi sett svepa runt i den österrikiska huvudstaden?

Alltså kortfattat, och mycket telegrafiskt!

Joseph Cotten/Holly Martins spelade vidare och medverkade i sextiotre filmer efter *Den tredje mannen*, bland annat i Hitchcocks *Hush... hush*, *Sweet Charlotte* tillsammans med Bette Davis (1964).

Orson Welles/Harry Lime fortsatte sitt arbete med både film och teater i såväl Europa som USA, som skådespelare och regissör, gjorde bl a noir-filmen *Touch of evil* (1958) och blev också flitigt anlitad av TV.

Alida Valli/Anna gjorde åtskilliga filmer för bland andra Visconti, Pasolini och Bertolucci, och hann dessutom med en präktig sex- och knarkskandal – med tentakler upp i den italienska regeringen – i samband med det ännu ouppklarade mordet på modellen Wilma Montesi 1953.

Paul Hörbiger/portvakten hann med ytterligare gott och väl hundra filmer, ägnade sig dessutom länge och rättshaveristiskt åt att undersöka sin brors död på ett sjukhus i Innsbruck 1945. Hans sista roll var i en pjäs med manus av Elias Canetti, som bott i Wien under tjugofem år, och som fick Nobelpriset i litteratur 1981.

Hedwig Bleibtreu/värdinnan gjorde blott tre filmroller till i sitt liv, och fick tjugotre år efter sin död en gata uppkallad efter sig i Wienstadsdelen Simmering.

Ernst Deutsch/Kurtz flyttade till Berlin efter *Den tredje mannen* och medverkade i ytterligare nio filmer – hade dock sina största framgångar på teatern, bland annat i Lessings *Nathan der Weise*.

Erich Ponto/Winkel lämnade Dresden av politiska skäl kort före inspelningen av *Den tredje mannen*, och fortsatte sin skådespelarbana i bland annat Göttingen och Stuttgart – och medverkade i ytterligare sjutton filmer.

Siegfried Breuer/Popescu orkade med aderton filmer till samt *in alles* sex äktenskap, och flyttade så småningom till Göttingen, där han cigarettrökte ihjäl sig vid fyrtiosju års ålder.

Trevor Howard/Calloway gjorde ett mycket stort antal karaktärsroller i filmer som *Myteriet på Bounty*, *Von Ryan's*

Express och *Gandhi*, och erhöll en lång rad utmärkelser – men vägrade att ta emot den brittiska imperieorden; och avled i bronkit.

Bernard Lee/sergeant Paine fortsatte sin filmkarriär och spelade bland annat James Bonds chef M i de elva första Bondfilmerna, följt av en rad tragiska händelser: 1972 blev han nerslagen och rånad av ligister, och 1973 brann hans hustru upp. Varpå han i djup desperation söp ner sig men hjälptes av Richard Burton med en check på sextusen pund.

Herbert Halbik/gossen medverkade aldrig i några fler filmer men donerade 2006 den keps han bar 1948 till det privata Tredje mannen-museet på Pressgasse i Wien, **Carol Reed** fick stora priset i Cannes för *Den tredje mannen* och regisserade därefter tolv filmer – bland dem Greenes *Our man in Havana* (1959), och den cittraspelande musikern **Anton Karas** öppnade vinservering i Wien 1954.

Det ockuperade Wien attraherade även den österrikisk-schweiziske regissören Leopold Lindtberg, i vars film *Die Vier im Jeep* (1951) – syftande på de fyra segrarmakterna – Viveca Lindfors hade en av de ledande rollerna.

Återstår så bara att nämna att Zoran Tadic gjorde en parafras på *Den tredje mannen* 1997 med handlingen förlagd till Zagreb under krigen på Balkan, och med ombytta kön: *Treca Zena*, eller *Den tredje kvinnan*.

Och med detta *summary* är min text – åtminstone tills vidare – avslutad.